

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА НАРОДНУ ОСВІТУ НА УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Незабутній, бурхливий 1919-й рік... Робітничий клас і трудове селянство України в братерському єднанні з російським народом, під проводом Комуністичної партії вели невпинну і самовіддану боротьбу за зміцнення завоювань Жовтня, за цілковитий розгром білогвардійської, буржуазно-націоналістичної та меншовицько-есерівської контрреволюції. Діяльність більшовицької партії і молодого робітничо-селянського Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки спрямована була тоді насамперед на те, щоб загострити меч пролетарської диктатури — Червону Армію, покласти край усяким спробам реставрації капіталістичного ладу, подолати економічну розруху, розвинути українську радянську державність.

На цій основі розгорталась гостра класова боротьба і навколо питань народної освіти.

Жовтнева революція поставила одним із своїх корінних завдань перетворити освіту і школу на знаряддя диктатури пролетаріату і соціалістичної організації суспільства. Треба було зруйнувати стару буржуазно-поміщицьку систему виховання і освіти, здійснити революційну перебудову всієї освітньо-виховної справи на радянських, соціалістичних засадах, забезпечити проведення широкої культурно-освітньої роботи в масах.

Велику роль у боротьбі за здійснення цих завдань відіграла в роки громадянської війни більшовицька преса. На сторінках численних га-

зет, що видавалися в той час центральними та місцевими радянськими і партійними організаціями, було опубліковано багато статей і матеріалів, у яких давалась пролетарська характеристика класової суті виховання, викривалась політика затемнення народних мас за царизму, популяризувались завдання Комуністичної партії і Радянської влади в галузі народної освіти.

В радянській пресі років громадянської війни особливо широко ставилось питання про доконечну потребу культурного піднесення найширших трудящих мас. Як могутній заклик пролунали слова В. І. Леніна на II Всеросійському з'їзді вчителів-інтернаціоналістів 17 січня 1919 р. про історичну необхідність роботи над тим, «щоб знання і науки перестали бути ділом привілейованих, перестали бути матеріалом, який зміцнює позицію багатих і експлуататорів, а перетворилися б у знаряддя визволення трудящих і експлуатованих»¹.

Високо піднесене Комуністичною партією благородне завдання поширення науки і знань у масах народу не могло не захопити передові кола учительства, в тому числі й кращу частину старої учительської інтелігенції. Одним з представників цієї інтелігенції був відомий педагог і діяч народної освіти Тимофій Григорович Лубенець (1855—1936).

В дожовтневий період Т. Г. Лубенець належав до тих працівників

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 375.

народної освіти і педагогічної науки, які продовжували і розвивали педагогічні традиції великого російського педагога К. Д. Ушинського, М. І. Пирогова та найвидатніших вітчизняних педагогів - методистів другої половини XIX століття. Свою діяльність він розпочав ще в 1873 році на посаді вчителя сільської школи на Чернігівщині. З того часу, працюючи вчителем народної школи, викладачем гімназії, керівником педагогічних курсів для сільських учителів, інспектором і директором народних училищ, викладачем вищих жіночих курсів, а після Жовтневої революції — інструктором трудових шкіл у Києві, учителем школи для червоноармійців, завідуючим трудовою школою, Т. Г. Лубенець понад 50 років свого життя віддав справі поширення і розвитку освіти в народі.

Т. Г. Лубенець відомий як автор ряду важливих педагогічних і дидактичних праць («Педагогічні бесіди», «Про наочне викладання», «Про покарання в шкільному віці та шкільну дисципліну» та ін.) і багатьох шкільних підручників та методичних посібників для вчителів народної школи («Зернышко», «Руководство к «Зернышку», «Грамматка» — український буквар, «Родная нива», «Письменные самостоятельные работы в начальной школе», «Арифметические задачи», «Методика арифметики» та ін.).

Червоною ниткою через усю педагогічну діяльність Т. Г. Лубенця проходить ідея нерозривності розвитку двох братніх культур — російської та української, а також його прагнення до втілення в життя найкращих, демократичних і гуманістичних ідей вітчизняної педагогічної теорії. І не випадковим був той факт, що в дореволюційній Росії Т. Г. Лубенець неодноразово зазнавав утисків з боку реакційних міністрів освіти та інших царських сатрапів.

Незважаючи на певну історичну обмеженість свого світогляду, Т. Г. Лубенець вніс значний творчий вклад у дидактику і методику, а

особливо в педагогіку початкової школи. Його педагогічна спадщина заслуговує глибокого й всебічного вивчення і в наш час.

З перших же років соціалістичної революції Т. Г. Лубенець став чесно служити владі робітників і селян. Він відчув і побачив, що Жовтень відкрив необмежені горизонти для розвитку освіти, культури, для здійснення найвищих педагогічних ідеалів. У той час, коли реакційні педагоги виступали проти влади Рад, саботували освітні заходи Радянського уряду, заподадливо пропагували буржуазно-націоналістичні ідеї, Т. Г. Лубенець виступає перед робітниками, вчителями, червоноармійцями з доповідями і лекціями, в яких пристрасно захищає вимоги революційних мас у справі народної освіти. Його особливо хвилювала проблема подолання темряви в народі, ліквідації неписьменності, поширення знань серед трудящих. Саме тому Т. Г. Лубенець, працюючи в 1919 році інструктором трудшкіл і вчителем показової школи для червоноармійців, звертається й до такої могутньої зброї, як преса. 15 березня 1919 року він опублікував у № 23 газети «Вісті Виконавчого Комітету Київської Ради Робітничих Депутатів» свою статтю «До питання про школу для дорослих», присвячену, головним чином, питанню про використання досвіду минулого для будівництва радянської шкільної освіти. Дана стаття цікава тим, що вона показує, як уже в перші роки соціалістичної революції кращі, передові педагоги старого часу ставали на шлях щирої підтримки Комуністичної партії, як вони і в плані, так би мовити, історико-педагогічному включалися в боротьбу за творення нової, радянської школи.

Стаття ця після опублікування у названій газеті ніколи не передруковувалась і для широких кіл сучасного учительства невідома. Тимчасом вона становить значний історико-педагогічний інтерес. У зв'язку з цим подаємо її текст.

Год издания 1-ый.

ВІСТІ

Пролетарі всіх країн
— єдиайтеся!

Виконавчого Комітету
Київської Ради
Робітничих Депутатів.

ИЗВЕСТИЯ

Уповноважений (пресний) № 1 кв. ... 10 руб.	Цена на об'ємніші в 1 кв. 1 сторінку вартість 4 р. 50 к. в 1 ТРАКТАТІ до 6 р. 50 к. на сторінку Для лог. науки труд, на 3 сторінки 1 р. 50 к.	Главная контора газетны Киев, Фундук Телефон 12-75. Открыты от 10 до 4 дня, кроме праздн Приняті об'ємніші в редакції вранці до 3
№ 23.	Суббота, 15 марта 1919	
Дня, 15 марта. Киев на украинский язык переводит на русский язык переводит на язык украинский, то следовательно украин и переводит на русский язык.	<h2>К вопросу о школе для взрослых.</h2> <p>Решая старый вопрос всегда отныне для совершенно несовершенные</p>	в среду рабочего народа во всеобщ жизни. Проводя свои дела в народ, необ ходимо каждому трудящемуся му нить инициативу, решено в практи ку и физическому труду. Не охват

ДО ПИТАННЯ ПРО ШКОЛУ ДЛЯ ДОРОСЛИХ

Росія старого ладу завжди відзначалася безграмотністю народу. Думати, що тепер грамотність у народі просунулась вперед буде великою помилкою. Досить сказати, що останні призови новобранців показали, що число неписьменних серед призовних не тільки не зменшилось, але в деяких місцях дійшло до 60—80%. Вважати, що наші початкові училища всіх типів збільшили контингент письменних також помилково. Кілька років тому, під час перебування мировим суддею Боборикіна, в Київському повіті, мені довелося констатувати, що ті, які закінчили початкові школи, переважно церковно-парафіяльні, і ті, які вибули із шкіл міністерських, при судових розглядах не раз заявляли, що вони вчилися в школах, але прочитати своє свідчення, записане з їхніх слів, і розписатися під ним вони не могли, бо грамоту забули.

Особисті мої анкети і спостереження в губерніях нашого округу підтвердили названий факт. У педагогічній літературі неодноразово підносились питання про «безграмотних грамотіїв», причому в числі причин було вказано на відсутність у селах народних бібліотек та періодичної літератури. Я вважаю, що крім цього колишні школярі забули грамоту, головним чином, тому, що початкові методи навчання не були погоджені з природою дітей-учнів і взагалі самі по собі були недосконалі. Всім нам відомо, що учні старовинних схоластичних шкіл, які навчилися читати, ніколи не розумівалися в набутій ними навичці механічного, хоч і безтямного читання. За теперішнього часу реформаторам нової школи необхідно серйозно віднести до суті тих принципів, на яких повинна базуватися вільна трудова школа, інакше даремно будуть витрачені і кошти, і час. Тепер уже досвідчені педагоги, які цікавляться успіхами народної освіти, категорично твердять, що в основу трудової школи перш за все і більше всього повинні бути покладені не штучні прийоми словесного навчання, які не дають дітям волі, а «взаємне навчання» і вільна самодіяльність самих учнів.

Метод такого навчання був у нас відомий ще на початку XIX століття під назвою ланкастеровського способу навчання, а у восьмидесятих роках метод самонавчання був розроблений в наочній азбуці Фл. Павленкова, недопущений тоді до використання в школах. Для київських педагогів небезіntересно знати, що ланкастеровський спосіб взаємного навчання вперше був застосований в широкому масштабі саме в Києві.

В 1816 році декабрист Раєвський заснував у Києві так звану ланкастеровську школу на 40 учнів кантоністів¹. В цей же час інший декабрист Орлов царським наказом був видалений із Петербурга до Києва начальником штабу — на місце Раєвського, який командував четвертим корпусом. Чекаючи «подій», Орлов з перших же днів свого перебування в Києві взявся з властивою йому енергією за громадську роботу. В 1818 році Орлов звернувся до «Товариства початкової освіти в Парижі» і просив надіслати йому всі звіти товариства та кращі твори про Ланкастера. Одержавши керівні вказівки, Орлов поліпшив київську школу і довів контингент учнів до 600 чоловік. Таким чином Орлов став у Києві піонером ланкастеровської школи. У 1819 році в Росії було створене «Товариство заснування училищ за способом взаємного навчання». З цього часу ланкастеровський метод навчання почав прищеплюватися в Росії, а київська школа, створена зусиллями Орлова, стала зразком для всіх військово-сирітських училищ. В цей же час число учнів у київській школі збільшилось до 800 чоловік, а навчальна програма на відміну від інших аналогічних шкіл не обмежувалася вже звичайною грамотністю, а поширювалася в сторону читання, письма, арифметики, і були додані граматики, катехізис і св. історія. В «Русском инвалиде» № 85 за 1819-й рік анонімний кореспондент твердить, що «цей заклад доведений до такого ступеня досконалості, що бачити його і не захоплюватися ним були дві цілком несполучні ідеї». Ще з більшим захопленням відзивається про київську ланкастеровську школу І. Р. Мартос, який відвідав її в 1820 р. Він застав у ній вже 1800 учнів, які були розподілені на 8 класів. За його свідченням, люди надсилались для навчання кантоністи із багатьох інших місць. Тут же були підготовані і перші вчителі для ланкастеровських шкіл, відкритих у цей час у Москві, Могильові і Херсоні. Мартос з цього приводу в своїй записці говорить, що київська школа є «маткою взаємного навчання в Росії». Російське ліберальне громадянство того часу покладало великі надії на ланкастеровську систему в розумінні швидкої освіти народних мас. Треба зазначити, що в кантоністських і військових школах навчалися діти старшого віку, юнаки. В статуті про парафіяльні школи 1820 року ланкастеровський метод був рекомендований, як єдиний в своєму роді, до застосування при навчанні дітей шкільного віку. Події 20-х років не дали можливості закріпити школи й покликати до життя ланкастеровський метод в повному його значенні.

...Ланкастеровський метод навчання за характером своїм є до деякої міри комуністичним — на ґрунті взаємної допомоги один одному. Він при правильній і вмілій постановці може бути з успіхом застосований у класах для дорослих. Хто більше знає, той своїми знаннями ділиться з товаришем, не виявляючи в той же час до свого товариша по навчанню ніякого учительського насилля. Відсутність формального навчання в цьому випадкові природно збуджує в учнів самодіяльність і повну самостійність, які в свою чергу викликають в учителя-товариша і в учня-товариша ініціативу й творчість. Такий спосіб навчання при умілому керівництві може бути визнаний в соціалістичній республіці одним із основних елементів трудової, свідомої і вільної школи.

Місто Київ є також і першою колицкою недільних шкіл для дорослих. Вперше вони з'явилися за славнозвісного попечителя учбового округу Пирогова. Першими вчителями недільних шкіл була молодь, переважно київське студентство. Школи були відкриті в районах, населених робітниками. Заняття відбувалися в недільні дні. Дорослих навчали не тільки читання, письма і лічби, але й знайомили з елементарною географією та історією краю. Існування цих шкіл було недовгочасним. Вища адміністрація вбачала тут пропаганду нігілістичних ідей, а із звільненням Пирогова, недільні школи формально припинили своє існування. Проте зерно було кинуте в плідний ґрунт. Партійна молодь того часу бачила в навчанні дорослих підготовку народу до нових форм життя і не переставала працювати в цьому напрямкові у так

¹ Див. «Былое», жовтень 1906 р., ст. М. Гершензона [Примітка Т. Лубенця].

званих по тодішньому часу «таємних школах». Згодом, у семидесятих роках, в час «народовольства» студенти і гімназисти кидали європейські костюми, одягалися в піддвошки і йшли в народ, де, між іншим, старанно займалися і навчанням дорослих, вважаючи, що грамотний народ легко і свідомо піддається політичній пропаганді і швидше здійснить переворот в ладі життя.

Треба зазначити, що російський уряд завжди вживав усіх залежних від нього заходів для того, щоб народ перебував у пільмі і косності. Устої самодержавства і пригнічення народу могли міцно триматися лише на народному неуцтві. «Самозваних учителів» адміністрація переслідувала, а царський суд жорстоко їх карав. Так, у прсесі групи «народовольців» у семидесятих роках, в справі 193, студент університету Максим Келер по суду був засланий на 5 років у Архангельську губернію тільки за те, що навчав грамоти дорослих. Син священника Лозинський, перебуваючи на військовій службі, без відома начальства¹ і мав у себе нелегальні брошури, за що, за рішенням суду, був страчений через повішення.

Ідучи в народ з метою навчання його і з пропагандою революційних ідей, народники переконалися, що для їхньої роботи недостатньо тільки «опроститися», а необхідно з'явитися в середовище робочого народу у всеозброєнні. Перш, ніж іти в народ, необхідно кожному пропагандисту вивчити яке-небудь ремесло і звикнути до фізичної праці. На досвіді виявилось, що знання ремесла було не тільки засобом ближче зійтись з народом, але й дійовим знаряддям, що захоплює робітничий клас. Ремесло для тих, які йшли в народ, було визнане обов'язковим — для кожного інтелігента без винятку. Питанню цьому була присвячена ціла сходка. В гарячих дебатах одні висловлювались за ковальство, інші за шевське майстерство і т. д. ...Тоді ж була відкрита слюсарна майстерня в Петербурзі за участю «Чайковців», а учителями в ній були артилеристи. У Москві Дебогорій-Мокрієвич навчав товаришів шевської справи. У Києві також була відкрита таємна школа-майстерня. Майстерні були конспіративні, але ретельно відвідувались інтелігентами різних гуртків і, безсумнівно, значна частина їх засвоювала не тільки методи трудового начала в навчанні дорослих, а й діставала революційне виховання. Влаштуванням майстерень була виконана ясна для всіх частина революційної програми, озброївшись якою молодь бадьоро і сміливо «опрощалась» і йшла в народ, де за виглядом, роботою і прийомами пристосовувалась до народної робочої маси і потім уміло й непомітно, могутністю свого розуму і віри в майбутнє, підносились вгору і просто й природно тягнула за собою свідомих робітників.

Багатий і різноманітний досвід минулого вказує будівникам нової народної школи той шлях і ті способи, за допомогою яких, треба думати, буде створена в радянській республіці нова, трудова, життєрадісна, вільна школа. як для дорослих, так і дітей.

Т. Лубенець

В статті, як бачимо, Т. Г. Лубенець поставив насамперед питання про те, що для творення нової школи в соціалістичній державі робітників і селян потрібно використати минулий досвід боротьби за поширення знань в народі, історичні надбання шкільної освіти. Він був глибоко переконаний в тому, що не можна успішно будувати радянську школу, якщо ігнорувати кращі педагогічні здобутки дожовтневої епохи. Такий підхід до справи вже сам по собі заслуговує на велику увагу.

Адже в 1919 році і пізніше було немало педагогів, які, захопившись порочними, чужими народів ідеями «пролеткульту», заперечували будь-яку цінність культурної і педагогічної спадщини, вважали, що все минуле теорії і практики виховання гідне тільки беззастережного засудження. Звичайно, Т. Г. Лубенець добре розумів, що, розглядаючи минуле освіти й виховання в нашій країні, треба відрізнати антинародну політику царизму, політику затемнення мас («російський уряд

¹ Тут, очевидно, пропуск. — О. Д.

завжди вживав усіх залежних від нього заходів для того, щоб народ перебував у пільмі і косності». «устої самодержавства і пригнічення народу могли міцно триматися лише на народному неучтві») від боротьби передових верств суспільства за народну освіту.

Дуже важливою є і друга сторона справи. Певна частина педагогів на Україні, будучи отруєною ідеологією українського буржуазного націоналізму, категорично відкидала все російське тільки через те, що воно російське. Всупереч цьому Т. Г. Лубенець як поборник братерської єдності російського і українського народів підходив до справи зовсім інакше: передових борців за народну освіту в Москві і в Києві, в Росії і на Україні він не відгороджує непрохідним муром; відбиваючи історичну правду, він пише про спільну боротьбу прогресивних сил Росії і України за освіту народу.

Слід відзначити також ряд важливих моментів у постановці Т. Г. Лубенцем деяких окремих питань.

Автор статті рішуче відстоює принцип активності і самодіяльності учнів, засуджує схоластичний вербалізм і авторитаризм у навчанні, захищає ідею взаємодопомоги учнів, вимагаючи, разом з тим, свідомого засвоєння знань.

Високо оцінюються в статті недільні школи, що відіграли, як відомо, значну прогресивну роль в історії боротьби за народну освіту. Автор з почуттям великої позаги пише про «славнозвісного попечителя учбового округу Пирогова», цілком позитивно розглядає так звані «таємні школи» і самовіддану працю вчителів цих шкіл (відомо, що сам Т. Г. Лубенець в кінці XIX — на початку XX століть практично підтримував «таємні школи» — українські, польські, єврейські та ін.), висловлює свої симпатії до революційних народників 70-х рр., які, намагаючись зблизитися з народом, дбали про поширення освіти. В одній із своїх статей 1918 року

Н. К. Крупська писала: «За колишніх часів народники, а потім народовольці ходили в народ, і вчителювання було одним із засобів зближення революційної інтелігенції з народом. Цього зближення страшенно боявся уряд, намагався всіляко перешкодити йому»¹.

В статті досить виразно сформульовані настанови про необхідність запровадження «методів трудового начала», про сполучення освіти з трудовою підготовкою. Важливим є, зокрема, твердження автора про те, що для революційної інтелігенції знання ремесла було не тільки засобом зближення з народом, але й «дійовим знаряддям, що захоплює робітничий клас».

Не слід, звичайно, забувати, що Т. Г. Лубенець лише в перші роки революції почав усвідомлювати нові, пролетарські ідеї боротьби за освіту і виховання. Тому, очевидно, важко вимагати від його статті 1919 року повної і абсолютної марксистської витриманості. У статті, наприклад, явно ідеалізується ланкастеровський спосіб навчання. Т. Г. Лубенець наївно твердить, що цей спосіб «за характером своїм є до деякої міри комуністичним — на ґрунті взаємної допомоги один одному». Звертає на себе увагу також факт перебільшення Т. Г. Лубенцем ролі народовольського руху і некритичне ставлення до утопічних прагнень і методів боротьби народників.

Однак, незважаючи на недоліки статті, цінність її незаперечна. Вона пройнята духом широкого піклування про становлення радянської школи, про успішний розвиток народної освіти в республіці Рад. І саме тому ця стаття не могла не прислужитися в перші роки Велико-го Жовтня боротьбі за утвердження радянської соціалістичної системи освіти й виховання.

О. Г. ДЗЕВЕРІН,

кандидат педагогічних наук

¹ Н. К. Крупская. Избранные педагогические произведения. Вид. АПН РРФСР, М., 1955, стор. 181.